

TURISTIČKO-GEOGRAFSKI ASPEKT ŽIVOTNE SREDINE

Stevan M. Stanković¹

Apstrkat: U procesu izučavanja razvija turizma, posebno na planu formiranja turističkih potreba, nauka je definisala dve vrste prostora: morbidni i sanotogeni. Po pravilu turističke potrebe, naročito rekreativne, zdravstvene i izletničke, formiraju se na prostoru ugroženih osnovnih životnih uslova, posebno vode, klime i vegetacije. Iste se razrešavaju u prostoru izvorne ili dobro očuvane i zaštićene prirode i kulturnog nasleđa u njoj. Iz toga se može izvesti zaključak da ukoliko su razlike između morbidnih i sanotogenih prostora veće, utoliko su turistička kretanja masovnija i učestalija. Naravno, za sveukupni razvoj privrede i poboljšanja uslova života, bez obzira na turizam, razlike između prvih i drugih ne treba povećavati, već životnu sredinu štiti i unapređivati uvek, svuda i na najbolji mogući način. Turizam i zaštita prostora moraju se tretirati ne parcijalno i povremeno, već jedinstveno, komplementarno i na duži rok, jer razvoj jedne kategorije na račun druge vodi produblivanju nesklada i narušavanju osnovnih, vekovima uspostavljenih, biotskih i abiotskih, ekoloških odnosa i procesa.

Ključne reči: Turizam, nauka, voda, klima, vegetacija, životna sredina, prostor, privreda.

TOURISTIC AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE ENVIRONMENT

Abstract: In the process of studying the development of tourism, especially in terms of the formation of tourist needs, science has defined two types of space: morbid and sanotogenic. As a rule, tourism needs, especially recreational, health and excursion needs, are formed in the area of endangered basic living conditions, especially water, climate and vegetation. They are solved in the area of original or well-preserved and protected nature and cultural heritage in it. The conclusion can be drawn from this that if the differences between morbid and sanotogenic areas are greater, the more massive and frequent the tourist movements are. Of course, for the overall development of the economy and the improvement of living conditions, regardless of tourism, the differences between the former and the latter should not be increased, but the environment should be protected and improved always, everywhere and in best possible way. Tourism and the protection of space must be treated not partially and occasionally, but uniquely, complementary and in the long term, because the development of one category at the expense of the other leads to the deepening of disharmony and the disruption of basic, centuries-established, biotic and abiotic, ecological relations and processes.

Key words: Tourism, science, water, climate, vegetation, environment, space, economy.

¹ Profesor emeritus, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Stud. Trg 3/3, 11000 Beograd

UVOD

Jedna od osnovnih karakteristika savremenog turizma, kod nas i u svetu, ispoljava se sve većom masovnošću i učestalošću turističkih kretanja, koja su podstaknuta rastućim rekreativnim, zdravstvenim, sportskim, manifestacionim, gastronomskim, interpersonalnim i kulturnim potrebama savremenog čoveka. Već duži niz godina, posebno posle Drugog svetskog rata, turizam, u smislu inicijative (oni koji putuju) i receptive (oni koji prihvataju turiste), zahvatio je čitav svet. U turističkim putovanjima, domaćim i inostranim, danas, više nego ikada ranije, učestvuje značajan broj ljudi, posebno onih iz ekonomski razvijenijih i privredno stabilnijih zemalja. Uzrok sve obimnijim turističkim tokovima proističe iz porasta životnog standarda, navika i potreba za putovanjem, kao i sve težih uslova života u velikim gradovima, industrijski i rudarski prepoznatljivim centrima i regijama, kao i iz želje za upoznavanjem bližih i daljih geografskih prostranstava i spomeničkog nasleđa u njemu, odnosno, privlačnim manifestacijama. Turisti su osvojili čitavu našu planetu, stigli do najudaljenijih zemalja, ostrva, planinskih centara, pustinskih prostranstava, arheoloških lokaliteta i spomeničkih kompleksa.

Za savremeno održavanje, razvoj i napredak domaćeg i inostranog turizma, koji se odlikuje sve većom masovnošću i učestalošću kretanja iz domicila u turističke lokalitete, cfntr, turistička mesta, turističke regije i turističke zemlje, potrebno je sve više kvalitetnog prostora i dodro očuvanog, zaštićenog i prezentiranog kulturnog nasleđa u njemu. Prirodne i antropogene turističke vrednosti, sa jednim ili više atributa privlačnosti, postoje nezavisno od turistučkih potreba i kretanja, ali pravi ekonomski društveni i socijalni smisao dobijaju tek svrsishodnom turističkom valorizacijom. Savremenom turizmu je potreban kvantitativan i kvalitativan prostor, jer se on ne može razvijati svuda i uvek. Prostor naglašenih turističkih vrednosti, tj. atributa privlačnosti, deo je plasmana turističkih usluga i ostvarivanja odgovarajućih ekonomskih i društvenih efekata turističke receptive. Zbog toga, turistička privreda, u vlastitom interesu, pored ostalog, mora podsticati mere i akcije zaštite i unapređenja životne sredine.

NEKE OSOBENOSTI SISTEMA ČOVEK – ŽIVOTNA SREDINA I TURIZMA

Osobnosti ljudskog života i stvaralaštva i odnos ovog prema posrednom i neposrednom životnom okruženju, zanimao je istraživače još u davnoj prošlosti. Prirodnjaci i filozofi, iskazivali su brojne stavove i saznanja o životnoj sredini pomerali napred. Jedne hipoteze, smenjivane su drugim, jer je bilo, i ostalo, uverenje da je sveukupne odnose čoveka, ljudskog društva i životne sredine, teško sagledati na pravi i trajan način, zbog toga što je reč o evolutivnom procesu sa mnogo elemenata i faktora, od kojih su neki teško predvidivi i shvatljivi, čak i sa današnjeg stanja razvoja nauke i operative. Ovo utoliko pre što se na postojeće pojave, procese i probleme, sve akutnije i aktuelnije ispoljavaju problemi zagađenosti, zaštite i svrsishodne valorizacije prostora, od lokalnog i regionalnog do kontinentalnog i svetskog. Problematika naučnog istraživanja i aplikativnog rešavanja problema na relaciji čovek – životna sredina, već više godina je svetski značajna. Može se posmatrati kroz savremenu naučnu i tehnološku revoluciju i sve većim zahvatima iskorišćavanja prirodnih resursa, uz često prekomerno zagađivanje staništa, areala i ekosistema, spomenika i spomen kompleksa. Reč je i o antisihroničnosti prirodnih i društvenih pojava i procesa, kao i naglašenim lokalnim i regionalnim svojstvima i različitostima životne sredine.

Od interesa su antropogeografska istraživanja Jovana Cvijića i njegovih saradnika, koji su, pre više od sto godina, kabinetski i posebno terenski, do detalja predočavali međusobne veze, uslovljenosti i sveukupnu složenost odnosa prirode, čoveka, ruralnih i

urbanih naselja i ljudskog društva. Iz opštih principa mogu se izvoditi naučne postavke za određene predeone celine, od kojih su neke interesantne za turizma. Jasno je da „...jezgro naučnog sistema antropogeografije, bez obzira na diferencijaciju čitavog niza disciplina, predstavlja i dalje integrativnu sistemološku celinu u kojoj su spregnute uzročno-posledične veze, od prostorno-fizičkih, do prostorno-funkcionalnih, istorijskih, etnografskih, socijalnih, civilizacijskih i političkih. Njeni elementi i sprege obrazuju dinamičan teritorijalni organizacioni sistem u kome svaka bitna promena nad komponentama (subsistemima) uslovljava promene u strukturi celokupnog sistema, podležući funkcionalnim (determinističkim) i stohastičkim (statističkim) zakonitostima ponašanja i razvitka ma kojeg realnog sistema u prostoru i vremenu“ (Radovanović M. 2003).

Na navedene stavove nadovezuju se saznanja o sve većem broju svetskog stanovništva, koje uslovljava brojne socijalno-ekonomske, ranije nepoznate pojave i procese, posebno masovne migracije stanovništva. Na šta se nadovezuje, u nekim delovima sveta, jasno ispoljen, ne samo nedostatak hrane, obradivog zemljišta, energenata, već i pijaće vode. Reč je i o sve većoj diferencijaciji sveta na bogate i siromašne, pri čemu su ovi drugi daleko brojniji od prvih. Od interesa je sve veći stepen urbanizacije, posebno stvaranje višemilionskih gradova, u kojima su poremećeni životni uslovi i gde su degradirani gotovo svi elementi ekosistema. Odnosi i procesi u životnoj sredinise moraju se analizirati sa opštih teotijskih i metodoloških aspekata, uz kritičko usvajanje stranih teorija, mišljenja i ideologija. To znači da sve akcije zaštite, unapređenja, prezentacije i valorizacije životne sredine, moraju biti primerene konkretnoj domaćoj, realnoj stvarnosti. „Iako nije sporno da u prostornom planiranju i prostornom uređenju životne sredine (koja nesumnjivo predstavlja jedan od najsloženijih i društveno najaktuelnijih konkretnih zadataka u datoj oblasti) postoje univerzalni naučni i racionalni postulati čije je ishodište u fundamentalnim zakonima materijalnog sveta uopšte, činjenica je da na drugoj strani svaka konkretna koncepcija prostorne organizacije predstavlja izraz sopstvenih istorijskih uslova, date društvene stvarnosti, njenih zahteva i ciljeva“ (Radovanović M. 1977). Takvo tumačenje planiranja turizma u prostoru je od izuzetnog značaja i potencira lokalno i nacionalno nad svetskim i univerzslnim.

TURISTIČKA KRETANJA I ŽIVOTNA SREDINA

U savremenom svetu, posebno u ekonomski razvijenim zemljama, ali i kod nas, turizmu se posvećuje značajna pažnja. Uvažava se kao varijabilna, tokom vrenmena i mesta promenljiva, dugotrajna socijalna, kulturna i iznad svega ekonomski značajna delatnost, koja zahteva brojnu radnu snagu i često valorizuje objekte, pojave i događaje koji nisu od interesa za druge delatnosti. Pošto proširuje polje rada i obezbeđuje nova radna mesta, kao značajan izvor prihoda, deo je trgovinskog i platnog bilansa turističkih receptivnih zemalja. Na lokalnim, regionalnom, nacionalnom, kontinentalnom i svetskom nivou, prate se, izučavaju i unapređuju uslovi za razvoj domaćeg i inostranog turističkog prometa, koji je od značaja i za razvoj nekoliko komplementarnih delatnosti. Prirodne i antropogene turističke vrednosti, kao delovi životne sredine, čine prostor specifičnim. Tamo gde se on odlikuje izvornim, ili dobro zaštićenom i prezentiranom prirodom, istorijski i umetnički značajnim spomenicima i spomen kompleksima, uz odgovarajuće sportske, kulturne i gastronomske manifestacije, ostvaruju se odgovarajući pozitivni društveni, socijalni i ekonomski efekti. Na planu unapređenja turizma, u smislu celogodišnjeg i održivog, ekonomski i društveno opravdanog poslovanja, turističke inicijative i turističke receptive, posebno su značajne brojne akcije, projekti, preporuke, sugestije lokalnih, regionalnih, nacionalnih i svetskih institucija iz domena turizma, zaštite prirode, zaštite spomeničkog nasleđa, organizovanih putovanja, nedeljnog i godišnjeg odmora, zdravlja, sporta, kulture, obrazovanja, marketinga i investicionog ulaganja u turističko-ugostiteljske objekte i odgovarajuću infrastrukturu.

Turističko-geografski aspekt životne sredine

Turizam se ne može razvijati svuda i uvek, jer traži izvorno očuvan ili dobro zaštićen prostor, svrshodnu infrastrukturu, kvalifikovanu radnu snagu, brojnih profila, sistematski marketing, odgovarajuće zakonodavstvo i primerenu društvenu i državnu organizaciju, tj. savremene zakonske propise. Poznato je, da za razliku od niza privrednih delatnosti (rudarstvo, šumarstvo), savremeni turizam nije trajan i potpun potrošač prostora, odnosno elemenata životne sredine u klasičnom smislu reči, kao osnovu za svoj opstanak i razvoj. Turizam traži, ne samo mnogo raznovrsnog prostora, (primorski, planiski, jezerski, gradski, ruralni), već kvalitetan prostor, sa jednim ili više atributa privlačnosti, traži atraktivnu životnu i skladno oblikovanu ruralnu i urbanu sredinu. U toj konstataciji kriju se mnogi problemi turističkog razvoja velikog broja centara, regija i zemalja u svetu.

Od interesa je i saznanje da su procesi i pojave u prostoru, posebno turističkom, prirodni i društveni. Ispoljavaju se kao stimulativni i ograničavajući i mogu biti trenutni, povremeni, periodski, stalni, kratkotrajni, dugotrajni, lokalni i regionalni, kontrolisani i nekontrolisani, stvaralački i destruktivni, istorijski uslovljeni i savremeni. Kao takvi uslovljavaju složenost valorizacije prostora u kojem se moraju uvažavati brojni elementi iz domena žive i nežive prirode, postojećih i novostvorenih vrednosti, nekadašnje i savremene ljudske delatnosti. Od značaja je da se u turizmu životna sredina kao specifična, jedinstvena, unikalna i u danas poznatom kosmosu neponovljiva, mora sagledavati zonalno i azonalno, direktno, indirektno i povratno, kako na manjim prostorima, tako i u odnosu na čoveka, ljudsko društvo i njegovo sveukupno stvaralaštvo. Više nego druge, potrebno je poznavati elemente spajanja i prožimanja vremena, prostora i ljudske delatnosti, od lokalnih do kontinentalnih i svetskih razmera. Kada se na sve to dodaju elementi odvajanja i izolovanja, kontakta, tranzita, centra i periferije, širenja pojava i procesa od interesa za turističku inicijativu i turističku receptivu, višestruko i višeslojno se umnožava kompleks pojava i problema. Ovo proističe iz činjenice da je životna sredina, naše planete, jedinstvena u do sada poznatom kosmosu. To je dinamičan sistem difuznog ili stohastičkog karaktera, koji sa čovekom i ljudskim društvom, gradi neraskidivo dijalektičko jedinstvo. „U principu pod životnom sredinom može se podrazumevati ma koja sredina kojoj je čovek kompatibilan kao biološka individua i društveno biće. U stvarnosti, međutim, životna sredina čoveka je ograničeni prostor na površini i pripovršinskim delovima naše planete, te se može smatrati kao pojam potpuno analogan pojmu geografske sredine, budući da u prostornom i strukturnom pogledu to ona faktički i jeste. Stoga čovekova životna sredina predstavlja, pre svega, unikalni oblik organizacije materije, posebno prirodno telo, koje nema analogona u Sunčevom sistemu.“ (Radovanović M, 1977).

GEOGRAFSKI ASPEKT ŽIVOTNE SREDINE

Sa turističko-geografskog aspekta, kako inicijativnih tako i receptivnih prostora, životnu sredinu je potrebno istraživati u svoj njenoj evolutivnosti i kompleksnosti. Ona ima geografsku dužinu i geografsku širinu, apsolutnu i relativnu visinu. Okeanska je i morska, tj. priookeanska i primorska, jezerska i prijezerska, rečna sa manjim i većim slivovima, vodena (slatkovodna, slanasta, slana, mineralna, termalna, termomineralna) i kopnena, ravničarska, planinska, vulkanska, eolska, fluvijalna, tektonska, abraziona, speleološka, dolinska, klisurasta, kanjonska i kotlinska, vegetacijski veoma složena na relaciji od prašuma i tajge do savana i stepa, odnosno pustinja. Zoogeografski izdvojena u više oblasti, i podoblasti, i samim tim specifična osnova za lov i foto-safari, kao delova savremenog turizma. U odnosu na klimu, kao značajnu turističku vrednost, životna sredina je tropska, subtropska, umerena, subpolarna i polarna, monsunaska, stimulativna, sedativna, aridna i humidna i na odgovarajući način pogodna za odmor, rekreaciju i klimatoterapiju određenih bolesti i poremećaja ljudskog organizma. Uz sve to, odnosi i procesi u životnoj sredini, interesantni za turizam i život uopšte, dinamični su evolutivni i imaju odgovarajuću valencu, tj. osobenost

da mogu egzistovati samo do određenog stepena poremećaja osnovne prirodne ravnoteže, tj. osnovnih prirodnih zakonitosti razmene materije, odgovarajućeg lanca ishrane i stanja biotskih i abiotskih faktora. (Stanković M. S. 1999).

Površina naše planete nije gola fizička kategorija, već životni prostor sa nizom osobenosti i činjenicom da su samo zelene biljke osnova ishrane ostalog živog sveta jer iz neorganske materije stvaraju organsku, tj. posreduju između nežive i žive prirode, pri čemu životni prostor nije neograničen, što ekologija mora tumačiti u realnoj stvarnosti. U životnoj sredini čovek i ljudsko društvo su kompatibilni pripovršinskom delu prostora naše planete, tj. geografskoj sredini ili geosferi, koja je predmet proučavanja većeg broja nauka, jer određeni prostor mora tretirati kao geografsku sintezu, a ne kao prost zbir geografskih elemenata. Ovo zbog toga što „Čovek živi ne samo u svojoj užoj, društvenoj zajednici, nego u isti mah i u široj, u biocenozi koja obuhvata još i sva ostala živa bića što pored čoveka žive. U svakoj životnoj oblasti koju naseljava, čovek pripada životnoj zajednici te oblasti. Čovek nikada nije izlazio iz tog prirodnog okvira, iako ga je vrlo aktivno menjao.“(Stanković Sn. 1977).

U okvirima životne sredine, gotovo podjednak zanačaj imaju živa i neživa priroda, koje su u brojnim, promenljivim i teško sagledivim vezama i uslovljenostima. U literaturi je iskazano da „Biosfera predstavlja najpotpuniju ekološku stvarnost na Zemlji i obuhvata celokupan živi svet naše planete i njime naseljeni prostor. Biosfera sastavljena od nepreglednog mozaika ekosistema, predstavlja džinovsku celinu u kojoj se u punoj meri ostvaruje jedinstvo žive i nežive prirode.“(Stanković Sn. 1933). Kada se problemi posmatraju sa ekološkog, turističkog, urbanističkog i prostorno-planerskog aspekta, stavovi su komplementarni sa onim iz domena prirodnih nauka koje se bave životnom sredinom, odnosno, životnim prostorom čoveka i društva, posebno onim od interesa za turizam.

Navedeni smisao svojevrsna je potpora poimanju prostora i vremena iskazana na Savetovanju urbanista Jugoslavije, održanom 1957. godine u Arandelovcu, jer do danas nije izgubila ništa od svoje aktuelnosti, pouka i poruka: „U životnoj stvarnosti prostor se predstavlja kao teritorijalna jedinica države, zemlje, pokrajine, oblasti, sreza, specijalnog područja, regiona i komune. Problem se za nas postavlja ovako: kako omogućiti najcelishodnije, svesno i sigurno snalaženje u svim vidovima prostornih celina i jedinica i to na krajnje bezobziran način, svojstven čoveku XX veka. Svrha je pritom: smišljeno izvođenje raznih ljudskih delatnosti u njima. U tim omeđenim prostornim okvirima postoji svestrano rasprostiranje svih čestica žive i nežive materije, ali na način koji je saglediv i podleže kontroli. Takvo zalaženje u probleme dovodi do raznih duhovnih zbivanja. Uopredo sa prostorom i vreme igra svoju određenu i otsudnu ulogu u svakom čovekovom delovanju. Vreme je, prema tome, neodvojivo od prostora. Neodvojivo je filozofski, neodvojivo je za svaku teoriju i neodvojivo za svaku praktičnu delatnost.“ (Dobrović N. 2017).

Savremeni turizam traži izvornu ili dobro zaštićenu i na adekvatan način prezentovanu prirodu, uređene spomenike i spomeničke komplekse, odnosno, dobro osmišljene sportske, folklorne, kulturne i gastronomske manifestacije i realnu ponudu lokalnog, tradicionalnog i originalnog ljudskog stvaralaštva. Nauka i operativa koje, sa različitih aspekata, istražuju specifičnosti turizma i doprinose njegovom razvoju (geografija, turizmolologija, ekonomija, balneologija, istorija umetnosti), koje prate ovu delatnost, kao i operativne delatnosti (saobraćaj, građevinarstvo, marketing, medicina), dobro su upoznale brojne specifičnosti turizma. Činilo se da, brže, više i bolje, u odnosu na neke druge delatnosti, turizam može unaprediti privredu receptivnih turističkih zemalja, odnosno, nedovoljno razvijenih zemalja sveta, što se nije u potpunosti ostvarilo, jer nije ni lako ni jednostavno.

Turizam je danas, kao i pre mnogo godina, najrazvijeniji u onim mestima, regijama i zemljama koje su srednje ili visoko razvijene po nizu osnovnih pokazatelja, tj. Imaju dobru saobraćajnu, turističku i ugostiteljsku infrastrukturu, kvalifikovanu radnu snagu,

odgovarajuće kadrove, svrsishodnu i trajnu turističku propagandu i cene prilagođene domaćem i inostranom turističkom tržištu. Gotovo uvek su prednjačile regije i zemlje koje imaju topla mora, tj. omogućuju masovan turizam u toku kraće ili duže kupališne sezone. U tom smislu od posebnog značaja je složenost međusobnih odnosa turističkih kretanja i stanja životne sredine, koja je osnova i okvir svih dešavanja u turizmu. Turističko-geografski, posebno regionalni, aspekt toga je jasno naglašen. Ovo zbog toga što turizam traži izvornu ili dobro zaštićenu i na pravi način prezentiranu životnu sredinu, odnosno, prostor sa jednim ili više atributa turističke privlačnosti, koji je oplemenjen odgovarajućim smeštajnim, ugostiteljskim, sportskim, zdravstvenim (banje, klimatska lečilišta) objektima i svrsishodnom infrastrukturom.

Tamo gde nema dovoljno izvornog, nezagađenog, dobro zaštićenog i turističkom tržištu na pravi način prezentovanog prostora, sužava se, ili potpuno eliminiše, okvir domaćeg i inostranog turističkog prometa, samim tim nema ni ostvarivanja ekonomskih, socijalnih i društvenih efekata, nema proširene reprodukcije i sredstava za investiranje u obnovu starih i izgradnju novih objekata, smanjuje se finansijski udeo turizma u trgovinskom i platnom bilansu turističkog mesta, regije i države. „Za razliku od drugih delatnosti, turizam ne iziskuje prostor samo u klasičnom smislu, kao podlogu za rad i proizvodnju, već turizam traži kvalitetan, očuvan i atraktivan prostor. U toj konstataciji kriju se mnogi problemi turističkog razvoja velikog broja zemalja u svetu. Često se postavlja pitanje kako upotrebiti kvalitetan prostor (odnosno atraktivnu životnu sredinu), kojom raspoložu pojedine zemlje, pogotovu kada se zna da je relativno malo takvog prostora, kao i da druge aktivnosti istovremeno pretenduju na takav kvalitetan prostor. Usklađivanje razvoja turizma i drugih delatnosti na takvom prostoru jedan je od osnovnih zadataka realizacije koncepta održivog razvoja kao paradigme materijalnog i društvenog razvoja čovečanstva u 21. veku.“ (Jovićić D. 2020).

NACIONALNO NASPRAM GLOBALNOG

Među globalnim pojavama i procesima u životnoj sredini, nizom osobenosti ističe se turizam, koji je zahvatao gotovo sve zemlje sveta. Na to jasno ukaraju aksiome da se turizam poput magle uvlači svuda, odnosno, da je kao pandemija zahvatio ceo svet. Globalizacija je složen proces, suprotan osnovnim shvatanjima turizma, posebno osobenostima savremene ponude. Zahvata prirodne, društvene, tehničke, tehnološke i političke faktore civilizacije. Sa stanovišta turizma isti nije ni transnacionalan i ne sme izgubiti iz vida brojna fakta o prirodnom, ruralnom i urbanom prostoru, kao ni o identitetu pojedinih manjih društvenih zajednica ili prirodnih predeonih celina. Lokalno i nacionalno u turizmu mora uvek biti pre globalnog i univerzalnog, turizam se mora razvijati tako da je uvek i svuda po meri čoveka.

Sve masovnija turistička kretanja i sve unificiranija turistička ponuda, uslovljavaju svojevrsnu globalizaciju, imitaciju i improvizaciju. Istraživanja pokazuju da su na turističkom tržištu, posredno inostranom, veoma cenjeni oni prirodni kompleksi, spomenici, manifestacije i gastronomija, koji se ne mogu zameniti drugim, tj. oni koji odražavaju lokalne, nacionalne i tradicionalne vrednosti i odgovarajuću kulturu. Poseban značaj imaju jedinstveni, neprenosivi i neumnoživi objekti, endemiti i relikti. U literaturi se ističu i sledeće rečenice: Nije istina da baš svi turisti traže hamburger, govedinu s pomfritom, nemačko pivo, francusko fino i američku koka kolu. Kultura i tradicija mnogih turističkih lokaliteta, regija i zemalja, nalaze se pred opsadom velikog broja stranih turista. Turizam može da pretvori lokalne kulture u izvor komoditeta, potrošački proizvod nalik na sve ostale. Religijski rituali, običaji i festivali je više su skraćivani i pročišćavani kako bi ispunili očekivanja turista, a posledica takvog stava je nešto što je jedan učesnik okarakterisao kao rekonstrukciju entiteta (Robson M. 2000). Turistička receptiva se vodi načelima što više turista, to veće zarade, ne mareći uvek i svuda, za svrsishodnu prezentaciju lokalnog, nacionalnog i tradicionalnog, izvornog ili dobro

zaštićenog prostora i spomeničkog nasleđa u njemu, odnosno, održivog turizma. Naravno, ovim problemom mora se baviti šira društvena zajednica, zaključno sa odgovarajućim državnim institucijama, koje moraju nastojati da se što jasnije i što bolje odgovarajućim zakonima i preporukama, zaštite i promovišu proizvodi i usluge sa naglašenim geografskim poreklom, tj. neumnoživim i neprenosivim objektima, raritetima i ekzemplari, endemiti i relikti.

Jasno je da su sve učestalija, i sve masovnija, turistička kretanja iz rekreativnih, zdravstvenih, sportskih, kulturnih, gastronomskih i drugih potreba, zahvatila prostrane delove naše planete. Zbog toga je savremeni turizam jedna od malobrojnih delatnosti svetskog ekonomskog i društvenog značaja. Potreba miliona ljudi za kratkotrajnom ili dužom promenom života odlaskom i boravkom u turističkom mestu u odnosu na život u domicilu, sve je naglašenija. Turistička potražnja je sva masovnija, obuhvatnija i izbirljivija. Turistička operativa i nauka koje prate turizam, ješ uvek nisu sagledale, proučile i do detalja objasnile i usmerile dalje turističke tokove, počev od lokalnih i regionalnih do svetskih. Savremeni turizam je specifičan, ali ne trajni, potrošač prostora. To znači da se javlja u sferi potrošnje i prodaje, ali ne podleže klasičnim ekonomskim zakonima gde su u prvom planu roba i novac. Ovo utoliko pre što turizam može valorizovati niz objekata, pojava i događaja, koji nisu od interesa za druge delatnosti i time proširuje polje privređivanja (Stanković M. S. 1979).

Istorija turističkih kretanja je dugotrajna, događajima ispunjena, dinamična i široko obuhvatna. Ovo zbog toga što je kretanje ljudi, iz nekih pobuda sličnih turizmu, dobro poznato još iz vremena klasičnih antičkih olimpijskih igara i drugih manifestacija koje su privlačile ljude i iz udaljenih mesta i regija. Vreme između dva svetska rata, definisalo je neke turističke pravce, mesta, regije i zemlje, danas prepoznatave po razvijenom turizmu. Najveći i najbrži porast broja turista, turističkih mesta, turističkih regija, smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta, saobraćajnih sredstava i broja zaposlenih, karakterističan je za period posle Drugog svetskog rata, posebno od 1950. godine do naših dana. Prema podacima Svetske turističke organizacije (WTOUN), broj stranih turista, na svetskom nivou, se najpre povećavao po godišnjoj stopi od blizu 11 %, zatim sveo na 6 %, da bi već više godina iznosio 3 do 5 %. Savremeni turizam učestvuje sa 6 % u vrednosti celokupnog svetskog izvoza roba, 15 % narodnog proizvoda, 30 % vrednostu usluga, jer u njemu učestvuje više od 1.200.000.000 ljudi u međunarodnim turističkim tokovima, kojima se priključuje 3 do 5 puta više onih koji turističke potrebe razrešavaju u turističkim mestima i regijama svoje zemlje (domaći turisti). Dvogodišnji period pandemije korene je veoma negativno uticao na čitav niz ljudskih delatnosti, samim tim i na turizam. Zaustavljeni su uzlazni trendovi razvoja turizma kod nas i u svetu. Vreme će pokazati kada će se, počev od 2023. godine, kada je Svetska zdravstvena organizacija proglasila kraj pandemije, dostići i prevazići stanje iz 2019. godine, koja se smatra veoma dobrom u smislu broja turista, evidentiranih noćenja i ostvarenih ekonomskih efekata.

Tabela 1. Strani turisti u svetu (u milionima)

Godina	Broj turista	Godina	Broj turista
1970.	166	1995	534
1975.	222	2000.	661
1980.	284	2005.	808
1985.	238	2010.	937
1990.	456	2015.	1.200

Slično svetskim uzlaznim trendovima reazvoja turizma i Srbija je u periodu posle Drugog svetskog rata, posebno u periodu od 1965. do 2000. godine, imala sve veći broj turista, ali i značajne razlike između pojedinih godina, što je posledica niza spoljašnjih i unutrašnjih

Turističko-geografski aspekt životne sredine

političkih i ekonomskih događaja, posebno stanja ponude na inostranom turističkom tržištu i životnog standarda našeg stanovništva, ali i postojanja ili ne, odgovarajućih stimulativnih mera za izgradnju turističko-ugostiteljskih objekata i besplatan ili dotiran odmor zaposlenih i članova njihovih porodica. Godine 1955. u Srbiji je registrovano 1.048.000 domaćih i stranih turista. Trideset godina kasnije bilo je 4.746.000 turista, koji su ostvarili 13.897.000 noćenja. Šesdeset pet godina kasnije (2020) turista je bilo 1.820.021 i noćenja

6.201.290, što je dva puta manje u odnosu na 1985. godinu, koja se smatra jednom od najboljih u turizmu Srbije. Promet domaćih i stranih turista i njihovih noćenja u Srbiji iz osamdesetih godina prošlog veka, još uvek nije dostignut. Posebno smanjenje broja turista, njihovih noćenja i ostvarenih ekonomskih efekata karakteristično je za drugoodišnji period trajanja pandemije kovida 19, od koje će se turistička privreda u svetu i kod nas, oporavljati narednih nekoliko godina.

Tabela 2. Turisti i noćenja u Srbiji

Godina	Turisti			Noćenja		
	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno
1955.	988.000	60.000	1.048.000	2.805.000	175.000	2.980.000
1965.	2.146.000	477.000	2.624.000	6.844.000	1.303.000	8.147.000
1970.	2.636.000	687.000	3.323.000	6.540.000	1.136.000	7.900.000
1975.	3.179.000	842.000	4.42.000	8.586.000	1.381.000	9.949.000
1980.	3.460.000	847.000	4.746.000	10.562.000	1.468.000	12.120.000
1985.	3.899.000	847.000	4.746.000	12.424.000	1.473.000	13.897.000
1990.	3.060.000	881.000	3.941.000	10.202.000	1.468.000	11.670.000
1995.	2.228.000	204.000	2.432.000	7.481.000	644.000	8.125.000
2000.	2.033.000	165.398	2.198.398	7.265.000	430.000	7.695.000
2005.	1.535.000	452.679	1.986.679	5.507.000	991.748	6.498.748
2010.	1.301.916	682.681	1.984.597	4.961.359	1.452.156	6.413.515
2015.	1.304.944	1.132.221	2.437.165	4.242.172	2.409.680	6.651.852
2020.	1.374.310	445.711	1.820.021	4.936.732	1.264.558	6.201.290
2021.	1.720.054	871.239	2.591.293	5.732.833	2.429.597	8.162.430

SAVREMENI TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA

Savremeni turizam se ispoljava u sferi ponude i potrošnje, što proističe iz privremene promene mesta stalnog boravka (domicil), odlaskom u turističko mesto, regiju ili zemlju. Zahteva prostor posebnih kvalitativnih i kvantitativnih odlika i nije ga potrebno favorizovati iznad kapaciteta odgovarajućeg prostora. Pošto turizam zahvata ogromne prostore i postaje sve masovniji, i sam se, ako nije dobro organizovan, ispoljava kao delatnost koja ugrožava životnu sredinu. Pošto ostvaruje dobit valorizacijom prostora, potrebno je, više nego do sada, da učestvuje u akcijama njegove zaštite i svrsishodne valorizacije u realnim granicama, tj. da brine (uvažava) organsku i neorgansku prirodu, ili biotske i abiotske faktore, razvija se bez štetnih posledica po staništa, areale, biocenozu, ali i arheoloških lokaliteta, spomenika, spomen kompleksa, tradicionalnih i savremenih kulturnih, sportskih i gastronomskih manifestacija. To je od izuzetnog značaja za perspektivni razvoj turizma, njegovo prostorno širenje, sadržajno obogaćivanje, produženje turističke sezone i ostvarivanje većih ekonomskih i društvenih efekata. Porast broja domaćih i stranih turista u nizu zemalja i regija, uslovljava jasno vidljiv pritisak na postojeći prostor, tj. životnu sredinu sa svim sadržajima u njoj.

Poznato je da su se na više mesta u životnoj sredini ispoljavali, i ispoljavaju se, višestruki negativni efekti. Pošto se životna sredina odlikuje velikim stepenom varijabilnosti, heterogenosti i promenljivosti, kao posledica različitih ljudskih, društvenih, zemaljskih i kosmičkih sila, pojava i procesa, dolazi do poremećaja i promena ekoloških odnosa, što se ispoljava smanjenjem staništa i areala nekih biljaka i životinja, promena biotopa i biocenoza, širenju pustinja, sve učestalijim poplavama, sušama i požarima, kao elementarnim nepogodama. Površina zakonom zaštićenog prostora, u svetu i kod nas, u stalnom je porastu. Broj zaštićenih terena u svetu dostigao je 260.000, a njihova površina 52.735.232 km². Zakonom zaštićeni prostor u Srbiji zahvata 677.484 km², što predstavlja 7,65 % državne teritorije. Sve to nije dovoljno, ne samo za normalan i perspektivan razvoj turizma, već za sveukupan kvalitetan život stanovništva. Brojne organizacije, od lokalnih do svetskih, bave se problemima zaštite životne sredine, ali se stiče utisak da je više sastanaka, konferencija, konvencija, zakona, deklaracija, strategija, direktiva, akcionih planova, agenda, programa i proglašenja, nego pravih aplikativnih akcija na terenu (Čvorović Z., Antonijević S. 2022). Savremenom turizmu i opštoj ljudskoj delatnosti, radi prosperitetnijeg života, potrebno je znatno više kvalitetnog prostora, od onog zakonom zaštićenog, potrebna je čitava planeta.

Razvoj turizma, kod nas i u svetu, bez obzira na površinu prostora koji zahvata, mora se zasnivati na skladnim odnosima, objektima i događajima. Prema saznanjima iz literature, sklad „...postojati samo ondje gde postoji izjednačenost i gdje se na najbolji način dopunjuju društvo, privreda, čovjekov okoliš i država; gdje je privreda ponovo ugrađena u društvene odnose, a ne obrnuto, gdje je, dakle privreda ponovo u službi čovjeka i društva; gdje je održavanje netaknute prirode obavezna dužnost, a onaj tko se o to ogriješi kažnjava se jednako strogo kao i bilo koji drugi zlikovac koji uništava život; gdje država, napokon, mora brinuti o povoljnim pretpostavkama i okvirnim uvjetima, bez kojih ne može biti novog sklada. Znači opet više decentralizacije nego koncentracije privrede; opet više bitaka nego probitaka u društvenim i ljudskim vrjednosnim stavovima; opet više federalizma nego centralizma u državnoj politici.“ (Kripendorf J. 1986).

Složen i evolutivan, podložan čestim, ponekad teško predvidivim, promenama i izazovima, sistem čovek-društvo-životna sredina-turizam, neće se sam od sebe, na bolje, izmjeniti i uskladiti. Zbog toga se na brojnim nivoima (lokalni, regionalni, državni, međudržavni, kontinentalni, svetski) odlučivanja i preduzimanja odgovarajućih blagovremenih, svrsishodnih, trajnih i konstruktivnih akcija, mora neprestano i koordinirano raditi, jer bez pravih turističkih prirodnih i antropogenih vrednosti i odgovarajućih atributa njihove privlačnosti, nema pravih ekonomskih, socijalnih i društvenih efekata turizma, kao naglašene propulzivne delatnosti. Ovo i zbog toga što je turizam, za mnoge regije i zemlje, značajan izvor prihoda, tj. direktno i indirektno se tretira u uređenju i infrastrukturnom opremanju prostora, zakonodavstvu, prostornom, urbanim i društvenom planiranju, nacionalnom dohotku, plstnom bilansu, investicionom ulaganju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, saobraćaju, školovanju kadrova, investicionom ulaganju i održavanju, zaštiti životne sredine i spomeničkog nasleđa, negovanju tradicije i prezentaciji objekata, pojava, procesa i događaja od interesa za domaće i inostrano turističko tržište (Stanković M. S. 2016).

Savremeni turizam je uslovio diferenciranje turističkih inicijativnih i receptivnih mesta, regija i država. Kao izvanredno dinamična pojava, turizam, pozitivno ali i negativni, utiče na niz objekata, pojava i događaja u životnoj sredini. Turistička operativa i odgovarajuće nauke i institucije, prate razvoj turizma, čija složenost upućuje na upotrebu multidisciplinarnih i interdisciplinarnih metoda rada na više nivoa. Reč je o polivalentnoj i polifunkcionalnoj delatnosti sa nizom osobnosti, počev od lokalnih do zemaljskih. Pošto turizam ostvaruje ekonomsku u društvenu dobit valorizacijom objekata, elemenata i pojava u životnoj sredini, mora se tretirati i kao izvor dela materijalnih sredstava za njenu zaštitu, uređenje i unapređenje. To je od posebnog značaja za širenje turističkog receptivnog

prostora, formiranje bogatije turističke ponude, bogatije privređivanje, produženje turističke sezone, izgradnju novih objekata, školovanje kadrova i zapošljavanje radne snage, što je od interesa za društvenu zajednicu kao celinu.

TURIZAM KAO KATALIZATOR PROSTORA

Zaštita životne sredine nije samo osnova razvoja turizma, već celokupne privredne i društvene delatnosti na prostoru na kojem se odvija, i još više, za potrebe poboljšanja sveukupnih ljudskih životnih uslova. Turizam predstavlja svojevrsnu vezu, tj. ispoljava se kao katalizator, između urbanih, industrijskih, rudarskih lokaliteta, centara i regija (inicijativa, domicil) i lokaliteta, centara i regija sa izvornim ili dobro zaštićenim prostorom (receptiva, turističko mesto, turistička regija). Kao takav uspostavlja brojne složene, komplementarne ali i kolizione odnose između davanja polja u prostoru, koji su funkcionalno, fizičnim, ekološki, urbanistički i naseobinski često veoma različiti. Turizam zahvata velika prostranstva životne sredine i često valorizuje neke objekte, pojave i događaje, koji nisu interesantni za druge delatnosti. Samo se turizmom, koji se svrstava u delatnosti koje proširuju ljudsko i društveno polje privređivanja u najvećoj meri, mogu valorizovati peščane, šljunkovite i sternovite plaže i obale mora, jezera i reka, izvori lekovite vode, plasninski vrhovi i vidikovci, snegom pokrivene strme planinske padine, zaleđena jezera, močvare, pećine, jame, neki elementi klime, osobenosti endemičnih i reliktnih biljaka i životinja, izlazak i zalazak sunca, polarna svetlost, subpolarne bele noći, fatamorgana, arheološki lokaliteti, freske, vitraži, nekropole, tradicionalne svetkovine, kulinarsvo i dr.

U mestima, regijama i državama u kojima se turizam planski i dugoročno razvija, uslovio je niz pozitivnih efekata, jer je, u osnovi dobar izvor prihoda turističko-ugostiteljskoj receptivi. Pozitivni efekti dominiraju nad negativnim, utoliko pre što se ka turizmu usmerava, od njega zavisi i za njega, potpuno ili delimično, radi više privrednih i društvenih delatnosti, kakve su saobraćaj, trgovina, proizvodnja suvenira, sportske i turističke opreme, građevinarstvo, poljoprivreda, marketing, štampa, dizajn i sl. Pošto je, uz niz pozitivnih efekata u prostoru, turizam izazvao i izvesne negativne pojave i procese, iste je potrebno svoditi na najmanju moguću meru. U nastojanjima da se turizam što više i što bolje razvije, jer stanovništvo mnogih zemalja ima više slobodnog vremena, više praznika, zagarantovano pravo plaćenog godišnjeg odmora i odgovarajuća novčana sredstva, napredak turizma je očigledan, pritisak na postojeći prostor sve učestaliji i sve veći, što nameće potrebu sve organizovanijeg pristupa zaštiti, uređenju i unapređenju životne sredine.

Zaštita i unapređenje životne sredine i istraživački, posebno turističko-geografski, poduhvati zasnovani na savremenoj koncepciji aktivne zaštite, moraju se realizovati sa širokih i proverenih integralnih, ali i užih specijalističkih, granskih, aspekata. Uvek i svuda moraju biti usklađeni sa odgovarajućom političkom, ekonomskom i društvenom stvarnošću. To ukazuje na potrebu kritičkog preispitivanja stranih shvatanja i teorijskih postavki i prihvatanja samo onih koji su krajnje svrsishodne i komplementarne domaćoj lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj stvarnosti. Bez obzira na izvesnu univerzalnost istraživanja, planiranja, zaštite, organizacije i valorizacije životne sredine, ista, primenjena na konkretan prostor (turističko mesto, turističku regiju, nacionalni park, rezervat, šunski kompleks, planinu, pećinu, spomenik) mora na najbolji mogući način da odražava istorijsku prošlost, treditciju, trenutno stanje i perspektivu. Bez dobrog poznavanja sveukupnih, geografskih, etnografskih, bioloških, demografskih, istorijskih, kulturnih, društvenih i ekonomskih osobenosti odgovarajućeg turističkog (i ne samo turističkog) prostora, nije moguće na pravi način i na duži rok, štiti i unaprediti životnu sredinu.

Kako za potrebe turizma nisu dovoljni samo zakonom zaštićeni prostori, koji u svetu već zahvataju 52.735.243 kvadratna kilometara, životna sredina se mora štiti i unapređivati u celini i to ne samo turizma radi, već za sveukupno stanovništvo i njegov

život. Povećanje broja domaćih i stranih turista u mnogim regijama i zemljama, uslovljava naglašan pritisak na prostojeće ekosisteme i spomeničko nasleđe u njemu. Na više mesta su dokazani višestruki negativni efekti, od kojih je neke teško, brzo i efikasno sanirati, tj. dovesti u izvorno stanje. Geografski prostor se odlikuje velikim stepenom varijabilnosti i heterogenosti, što proističe iz različitosti zemaljskih i kosmičkih uticaja, koji potpomognuti neplanskim delovanjem čoveka i društva, uslovljavaju promene staništa, areala i biocenoza, tj. sve češće poplave, požare, širenje pustinja, dugotrajne suše, otapanje lednika i druge elementarne nepogode. Razvoj turizma treba tako planirati da omogući skladne odnose i događaje u prostoru, tj. da je od koristi onima koji putuju i onima koji prihvataju turiste, odnosno inicijativi i receptivi. Savremeni turizam mora biti po meri čoveka i po meri društva.

Tako postavljeni zahtevi mogu se ostvariti u mestima, regijama i zemljama, gde se na savremen i svrsishodan način, na duži rok i na širi prostor, konstruktivno dopunjuju čovek, društvo i privreda, zakonodavstvo, kultura, obrazovanje i životna sredina, tamo gde je privreda u službi čoveka i društva i gde je obaveza i pravo svih aktera da životnu sredinu štite i unapređuju na najbolji mogući način. „Znači opet više decentralizacije nego koncentracije privrede; opet više bitaka nego probitaka u društvenim i ljudskim vrijednosnim stavovima; opet više federalizma nego centralizma u državnoj politici. Međutim, sistem se neće sam od sebe izmjeniti i uskladiti u tom smislu.“ (Kripendorf J. 1986). Navedeni stavovi potenciraju razvoj turizma po meri čoveka i po meri životne sredine. To znači realno, vremenu i prostoru primereno prostorno i funkcionalno planiranje turizma, tj. izgradnju turističko-ugostiteljskih objekata, školovanje kadrova, favorizovanje domaćeg i tradicionalnog na račun novog, neproverenog i univerzalnog.

LITERATURA

- Stanković Sn. (1933). Okvir života. Kolarčev narodni univerzitet, Beograd.
- Stanković Sn. (1977). Okvir života – načela ekologije. Treće izdanje, „Glas“, Beograd.
- Kripendorf J. (1986). Putujuće čovječanstvo. Za novo poumanje slobodnog vremena i putovanja. Zavod za istraživanje turizma, Zagreb.
- Radovanović M. (1977). O sistemu čovek – životna sredina. Saopštenja, knjiga 6, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
- Radovanović M. (2003). O naučnim osnovama Cvijićeve antropogeografsko-etnološke škole i njenom značaju za poznavanje etničkih procesa u srpskom zemljama. Globus, br. 28, Srpsko geografsko društvo, Beograd.
- Stanković M. S. (1979). Životna sredina i savremeni turizam. Institut za geografiju Univerziteta Edvard Kardelj, knjiga 9, Ljubljana.
- Stanković M. S. (1987). Čovek i aktivna zaštita životne sredine. Geografika Slovenika, knjiga 18, Institut za geografiju Univerziteta Edvard Kardelj, Ljubljana.
- Stanković M. S. (1999). Okvir života akademika Siniše Stankovića. Zbornik radova Ekološka istina. Zavod za zaštitu zdravlja „Timok“, i Centar za poljoprivredna i tehnološka istraživanja iz Zaječara, Tehnički fakultet i Društvo mladih istraživača iz Bora, Zaječar.
- Robinson M. (2000). Da li je kulturni turizam na pravom putu. Glasnik UNESCO, broj 7-8, Zavod za međunarodnu naučnu, prosvetnu, kulturnu i tehničku saardnju Republike Srbije, Beograd.
- Stanković M. S. (2001). Turizam – nacionalno nasuprot globalnom. Turizam, broj 5, Institut za geografiju Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.

Turističko-geografski aspekt životne sredine

Stanković M. S. (2016). Teorijske osnove turističke valorizacije. Zbornik radova Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, knjiga LXIV, Beograd.

Dobrović N. (2017). Osnovi principijelnog prostornog planiranja. Asocijacija prostornih planera Srbije, Beograd.

Jovićić D. (2020). Turizam i zaštita životne sredine. Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd.

Čvorović Z., Antonijević S. (2022). Zaštićena područja prirode Republike Srbije: Ugrožavanje, upravljanje i zaštita. Srpsko geografsko društvo, Beograd.